

การนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์กับการถ่ายทอด และ อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย

เทวกร เกตุวงศ์^{*}
โสภทร นาสวัสดิ์^{**}

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์ กับการถ่ายทอด และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาการนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏอยู่ในสื่อออนไลน์ว่ามีลักษณะรูปแบบ และวิธีการอย่างไรในการนำเสนอ ผ่านสื่อออนไลน์ที่มีความแตกต่างกันสามประเภท อันได้แก่ เพจ facebook ชมรมมือใหม่หัดถ่ายรูป...ให้ดูสวย Instagram และเว็บไซต์ ทั้งยังศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดและการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ผู้วิจัยใช้วิธีเก็บข้อมูลจากการวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะของภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยและข้อความในการนำเสนอในสื่อออนไลน์ และจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) จากนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ช่างภาพ ช่างภาพที่มีช่องสื่อออนไลน์ รวมไปถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในแวดวงศิลปวัฒนธรรมไทย

ผลวิจัยพบว่า การนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์ มีข้อจำกัด รูปแบบและวิธีการที่ไม่แตกต่างกันมากนัก อันเนื่องมาจาก สื่อออนไลน์ทั้ง สามสื่อ ได้แก่ เพจ facebook ชมรมมือใหม่หัดถ่ายรูป...ให้ดูสวย Instagram และเว็บไซต์ มีข้อจำกัดที่ใกล้เคียงกัน ทั้งในส่วนของ การเข้าชมภาพ การเข้าร่วมเป็นสมาชิก หรือในฐานะผู้ติดตาม อันเป็นข้อแม้ของแต่ละสื่อ ในส่วนของรูปแบบการนำเสนอพบว่า ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่ถูกเผยแพร่ส่วนใหญ่เป็นภาพศิลปวัฒนธรรมไทยแบบดั้งเดิมซึ่งช่างภาพจะไม่นิยมแต่งเติม ตัดต่อ หรือเช็ตฉากเพื่อถ่ายภาพ และเลือกใช้วิธีการเขียนข้อความบรรยายภาพประกอบเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นกับผู้เข้าชม

ทั้งนี้ผลการวิจัยยังพบว่า นอกจากนี้ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยยังสามารถถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดีที่ประกฏเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆที่เป็นเรื่องราวในประวัติศาสตร์และถูกบันทึกไว้เป็นภาพถ่าย รวมไปถึงภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยยังมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยดังจะเห็นได้จาก เมื่อมีการนำเสนอภาพถ่ายที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมไทย ก็จะเกิดกระแสความสนใจของผู้ที่ได้พบเห็น เป็นการกระตุ้นให้เกิดความหวงแหนถึงรากเหง้าของความเป็นไทย เพื่อให้ศิลปวัฒนธรรมไทยยังคงอยู่ควบคู่ไปกับชนชาติไทย

^{*} นักศึกษาหลักสูตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

^{**} อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันมีการนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์เป็นจำนวนมาก โดยสื่อออนไลน์ที่ช่างภาพส่วนใหญ่นิยมเลือกใช้ประกอบไปด้วย เฟซบุ๊ก Facebook Instagram และเว็บไซต์ โดยภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยที่ถูกนำเสนอในสื่อออนไลน์มีด้วยกันหลากหลายประเภท หลายแขนง และมีที่มาที่ไปด้านประวัติความเป็นมาแตกต่างกันและในการนำเสนอภาพถ่ายของช่างภาพในเรื่องของรูปแบบและวิธีการก็มีความแตกต่างกันจึงมีความน่าสนใจที่จะศึกษาในเรื่องของรูปแบบและวิธีการนำเสนอ ทั้งนี้ภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทย ยังมีการถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็น วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ชุมชน และประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในภาพ ทำให้เกิดการนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าถึงความสำคัญของภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยว่าสามารถถ่ายทอดศิลปะวัฒนธรรมไทยได้จริงหรือไม่ และมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทยได้อย่างไรบ้าง เพื่อเป็นประโยชน์ให้กับผู้ที่สนใจด้านศิลปะวัฒนธรรมไทยต่อไปในอนาคต

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาการนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์
2. ศึกษาการถ่ายทอดและการอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทยจากภาพถ่ายในสื่อออนไลน์

3. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์กับการถ่ายทอดและอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่แบ่งเป็นสองขั้นตอน โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากการศึกษา รูปแบบวิธีการในการนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทย ทั้งใน ทั้ง Facebook Instagram และ เว็บไซต์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับ (In-Depth Interview) จากช่างภาพที่นำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์ รวมถึง นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในแวดวงศิลปะวัฒนธรรมไทยและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทย แล้วทำการวิเคราะห์ ประมวลผล และนำเสนอผลการวิจัย

4. สรุปผลและอภิปรายผล

4.1 สรุปผล

1. การนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์ มีรูปแบบ และวิธีการที่ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยในส่วนของรูปแบบ และวิธีการในการนำเสนอ ช่างภาพส่วนใหญ่จะนำเสนอภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยที่เป็นแบบดั้งเดิม ไม่ดัดแปลง หรือตัดแปลงภาพ โดยให้เหตุผลว่าภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยมีความเป็นเอกลักษณ์ในตัวเองอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องปรับแต่งอะไรมากนัก และใช้การเขียนข้อความบรรยายเพื่อเพิ่มความน่าสนใจให้กับภาพ

2. ภาพถ่ายศิลปะวัฒนธรรมไทยสามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆที่ปรากฏขึ้นในภาพได้ ไม่ว่าจะเป็น วิถีชีวิต ชุมชน ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมถึงการมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทย

โดยหลังจากมีการเผยแพร่ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยผ่านสื่อออนไลน์ ได้เกิดกระแสความสนใจของผู้คน จนนำมาซึ่งการศึกษาถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมไทยต่างๆ นำไปสู่กระบวนการอนุรักษ์อย่างจริงจัง

4.2 อภิปรายผล

ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย ที่ปรากฏอยู่ในสื่อออนไลน์โดยการนำเสนอของช่างภาพด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆผ่านสื่อออนไลน์ เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง จากเมื่อครั้งอดีตนับตั้งแต่สื่อออนไลน์ยังไม่แพร่หลายนัก จนมาถึงปัจจุบัน ที่สื่อออนไลน์วนเวียนอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ทำให้เกิดการรับรู้ในสิ่งที่พบเห็น จนเกิดเป็นคำถามที่ว่า สิ่งเหล่านั้นคืออะไร ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยถือเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้ใช้สื่อออนไลน์ที่ได้พบเห็น ได้เปิดการรับรู้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความสวยงาม วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี รวมไปถึงประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต ในด้านความสวยงาม ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย ถือเป็นภาพอีกแนวหนึ่งที่มีความสวยงามและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่ต่างจากภาพแนวอื่นๆที่ปรากฏให้เห็น อาทิเช่น ภาพแนว แลนด์สเคป ภาพนู้ด หรือภาพแนวพล็อตเทต เป็นต้น แต่สิ่งที่ทำให้ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมแตกต่างและมีความเป็นอัตลักษณ์ก็คือ ความงดงามที่มาจากท้องถิ่น พื้นที่ และภูมิภาคที่แตกต่างกัน ทำให้ในด้านของความสวยงาม ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย มีความหลากหลาย และน่าสนใจอย่างมาก

รูปแบบและวิธีการในการนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยในสื่อออนไลน์ มีความใกล้เคียงกัน แต่ในส่วนของข้อจำกัดและเงื่อนไขแต่ละสื่อออนไลน์จะมีความแตกต่างกันไป เช่น เงื่อนไขการที่จะต้องมี Facebook หรือ Instagram ส่วนตัวก่อนจึงจะสามารถแอดเพื่อนหรือเข้ากลุ่มเป็นสมาชิกในกลุ่มหรือชมรมได้ ในส่วนของรูปแบบและวิธีการในการนำเสนอ ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยส่วนใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในสื่อออนไลน์นั้น ช่างภาพผู้นำเสนอผลงาน จะไม่นิยมต้องแต่งภาพให้เกินจริง จะเน้นความเป็นธรรมชาติเพื่อถ่ายทอดอารมณ์และความสมจริงที่สุดให้กับผู้ที่ได้พบเห็น

ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย ยังถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตได้เป็นอย่างดี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาพถ่าย ชวนาร่วมแรงร่วมใจกันลงแขกเกี่ยวข้าว จนพัฒนามาเป็น ชวนาใช้รถเกี่ยวข้าว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย ไม่เพียงแต่บอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิต แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการพัฒนาที่ดีและเหมาะสมกับวิถีของแต่ละชุมชนนั้นๆ

จะเห็นว่า ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทย ไม่เพียงแต่จะสื่อสารกับผู้ที่ได้พบเห็น แต่ยังสามารถบอกเล่าเรื่องราวที่ปรากฏในภาพได้เป็นอย่างดี และหากผู้ที่ได้พบเห็นเคยมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในภาพ ก็อย่างยิ่งสัมผัสอารมณ์ความรู้สึกของภาพได้มากขึ้นอีกด้วย

ศิลปวัฒนธรรมไทยในอดีตเป็นสิ่งที่ถูกมองว่า เป็นเรื่องละเอียดอ่อนและเข้าใจยาก เพราะการจะเข้าใจได้ถึงแก่นแท้ของศิลปวัฒนธรรมไทย ประเภทใด หรือแขนงใด ได้แบบรู้แจ้งเห็นจริง นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย จะต้องศึกษาอย่างตั้งใจและได้รับการถ่ายทอดจากผู้รู้จริง หรือครูบาอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น จึงจะนับได้ว่าเข้าใจในเรื่องราวของศิลปวัฒนธรรมอย่างแท้จริง แต่ในปัจจุบัน การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไทย ไม่ได้มีความยากลำบากมากดังเมื่อครั้งอดีต ผู้คนที่สนใจสามารถหาข้อมูลได้จากหลายๆสถานที่โดยไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางไปสอบถามผู้เชี่ยวชาญ หรือเสียเวลาไปกับการลงพื้นที่ ด้วยสภาพสังคมและเทคโนโลยีที่มีความเอื้ออำนวยในทุกด้านจึงทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ง่ายขึ้น

การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมไทยผ่านภาพถ่าย เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานานนับตั้งแต่มีระบบการเรียนการสอนเกิดขึ้น โดยภาพที่ใช้ประกอบการเรียนการสอน โดยส่วนใหญ่จะมีเรื่องราวของศิลปวัฒนธรรมประเพณีแฝงอยู่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นภาพ ชวนาเกี่ยวข้าว ภาพการแห่ขบวนของฝน ภาพพระเดินรับบิณฑบาตร ก็ล้วนแล้วแต่เป็นภาพที่เคยปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนมาแล้วทั้งนั้น ดังนั้นภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่ช่างภาพนำมาเสนอผ่านสื่อออนไลน์จึงก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งการเรียนรู้ในที่นี้ อาจเกิดขึ้นได้ หลายกรณี ยกตัวอย่างเช่น หากมีผู้ไม่เคยเห็นประเพณีบุญบั้งไฟมาก่อน แล้วมีโอกาสได้เห็นภาพถ่ายประเพณีบุญบั้งไฟ แล้วเกิดความสงสัยว่าศิลปวัฒนธรรมประเภทนี้มันคืออะไร ก็จะเริ่มศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม อาจจะแสดงความคิดเห็น เพื่อถามช่างภาพที่นำเสนอ หรือจะค้นหาในอินเทอร์เน็ต ก็ล้วนแล้วแต่เป็นการเรียนรู้ทั้งสิ้น

ทั้งนี้ การเรียนรู้ ยังสามารถแบ่งได้เป็นทั้งในส่วนของวิชาการและวิชาชีพ ที่จะเห็นได้ว่าสามารถพัฒนาควบคู่ไปด้วยกันได้ ในส่วนของด้านวิชาการ สามารถจัดตั้งองค์กรหรือสถาบันที่ให้ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นขึ้น เพื่อถ่ายทอดความรู้ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้องไม่บิดเบือน หรือในส่วนของด้านวิชาชีพ ที่เป็นการนำศิลปวัฒนธรรมมาสร้างอาชีพ สร้างมูลค่า และสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่มีอัตลักษณ์ที่น่าสนใจ

ดังนั้นการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไทยจากภาพถ่ายในสื่อออนไลน์จึงเป็นเรื่องที่มีอยู่ในปัจจุบัน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ต้องมาจากภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่ไม่ได้มีการบิดเบือนข้อมูลจนทำให้เกิดความคลาดเคลื่อน อันนำมาสู่การเรียนรู้ที่ผิด ๆ การมีผู้เชี่ยวชาญ หรือนักวิชาการที่มีองค์ความรู้ที่ถูกต้อง ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ ครบถ้วนที่สุด

การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ทำได้หลายวิธี ไม่ว่าจะเป็น การศึกษา ค้นคว้า การส่งเสริมให้ทุกคนเห็นคุณค่า รมรณรงค์ให้ประชาชนและภาคเอกชน ตระหนักในความสำคัญ การส่งเสริมและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในประเทศและระหว่างประเทศ การสร้างทัศนคติ ความรู้ และความเข้าใจว่าทุกคนมีหน้าที่เสริมสร้าง ฟื้นฟู และการดูแล จัดทำระบบเครือข่ายสารสนเทศทางด้านวัฒนธรรม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นวิธีการที่ดี

ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่ถูกนำเสนอในสื่อออนไลน์นับเป็นการแสดงถึงการมีอยู่ของศิลปวัฒนธรรมนั้น ๆ บางศิลปวัฒนธรรมที่หลายคนอาจจะไม่เคยเห็นหรือเคยเห็นเมื่อครั้งอดีต แต่กลับมามีปรากฏอยู่บนสื่อออนไลน์ผ่านภาพถ่าย ทำให้เกิดการกระตุ้นในส่วนของการผลิตซ้ำ การย้ำเตือนถึง สิ่งที่เกิดขึ้นจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อมีผู้พบเห็นและให้ความสนใจ ก็นำมาซึ่งการค้นหาวิธีที่จะทำให้ศิลปวัฒนธรรมนั้นคงอยู่ ภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยที่จะช่วยอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยได้นั้น จะต้องเป็นภาพที่ไม่แสดงออกถึงการบิดเบือน ผิดจารีตประเพณี หรือสร้างความแตกแยกให้กับคนในสังคม การนำเสนอภาพถ่ายศิลปวัฒนธรรมไทยของช่างภาพถือเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการช่วยอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย

5. ข้อเสนอจากการวิจัย

1. งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งศึกษาเชิงลึกในมิติด้านการนำเสนอ ถ่ายทอด และการอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมไทยผ่านภาพถ่ายในสื่อออนไลน์ ดังนั้นหากต้องการทราบถึงความเห็นของ

ประชาชนที่หลากหลาย อาจใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณด้วยวิธีการวิจัยเชิงสำรวจควบคู่ไปด้วย โดยการแจกแบบสอบถาม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมมากที่สุดทั้งกลุ่มประชาชนทั่วไปและผู้ใช้อินเทอร์เน็ต ซึ่งอาจทำให้พบแง่มุมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร การเรียนรู้ และการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่างๆ ในอนาคต

2. งานวิจัยชิ้นนี้ ยังไม่ได้ลงลึกมุ่งเน้นศึกษาในส่วนของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยมากนัก เพราะกล่าวโดยรวมถึงศิลปวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏเป็นภาพถ่ายอยู่ในสื่อออนไลน์ ดังนั้นหากจำแนกเป็นประเภทของศิลปวัฒนธรรมไทยหรือ ศึกษาในความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะจะนำมาซึ่งผลงานวิจัยที่ลึกซึ้งได้เป็นอย่างดี

3. ควรมีการศึกษางานศิลปวัฒนธรรมไทยประเภทอื่นๆ ที่ไม่ใช่ภาพถ่ายเพียงอย่างเดียว ยกตัวอย่างเช่น งานสถาปัตยกรรม งานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย หรืองานศิลปวัฒนธรรมไทยอื่นๆ อีกมากมาย ในเชิงลึก จะช่วยเปรียบเทียบให้เห็นแนวคิด และกระบวนการสื่อสารที่เหมือน หรือแตกต่างกัน ซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ที่มีความลึก และรอบด้านมากขึ้น ในการนำไปใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ ในอนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กนกรัตน์ยศไกร. (2551). การถ่ายภาพเพื่อการสื่อสาร. กรุงเทพฯ : ทริปเพิ้ล เอ็ดดูเคชั่น.
- กาญจนา แก้วเทพ.(2541) การวิเคราะห์สื่อ:แนวคิดและเทคนิค. กรุงเทพฯ:อินฟินิตี้เพรส.
- กิติมา สุรสนธิ. (2533). ความรู้ทางการสื่อสาร.กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชะลูด นิ่มเสมอ. (2531).องค์ประกอบของศิลปะ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร.(2545).วาทกรรมการพัฒนา:อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ณรงค์ สมพงษ์.(2535). สื่อเพื่องานส่งเสริมและเผยแพร่: กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์ศรีอนันต์.
- ณรงค์ เสียงประชา.(2544). วิธีไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ดำเนิน ยอดมิ่ง. (2543). การผลิตรายการวิทยุโทรทัศน์. เชียงใหม่: สยามซิลค์พรีนติ้ง.
- ไมตรี บุญเคลือบ. (2531). การถ่ายภาพทางการศึกษา:เชียงใหม่ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรวุฒิ วีระชิงไชย.(2538) ทฤษฎีการถ่ายภาพ.กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรีนติ้ง.
- วราคม ที่สุกะ. 2524. มนุษย์ กับสังคม. กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต.
- ศักดิ์ ศิริพันธุ์. (2537).เทคนิคการถ่ายภาพ.กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ศิริพร กนกชัยสกุล. (2553). เครื่องช่วยสังคมออนไลน์. วารสารนักบริหาร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543). กรุงเทพฯ มาจากไหน. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์.(2525). วรรณคดีและวรรณกรรมปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์.
- สุเทพ สุนทรเกษม. (2540). ทฤษฎีสังคมวิทยารวมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎี ทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม. เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.
- สุภาณี กอสุวรรณศิริ, สุมิตรรา ชันตยาลงกต. (2531). จากอดีตถึงปัจจุบันการถ่ายภาพ. กรุงเทพฯ : สารมวลชน.

ภาษาต่างประเทศ

- Berlo, D.K. (1960). The process of communication. NY.: Holt,Rinehart, and Winston.
- Langford, J. L., Webster, K. E., & Feller, J. A. (2009). A prospective longitudinal study to assess psychological changes following anterior cruciate ligament re construction surgery. British Journal of Sports Medicine, 43, 377–381. (Bamford, 2003; Hughes, Mcavinia, & King, 2004; Lacy, 1987 as cited in Lohr, 2008)
- Pallis, G., Zeinalipour-Yazti, D., & Dikaiakos, M.D. (2011). Online social networks: Status and trends. New Directions in Web Data Management, 331(1), 213–234.